

Formalrettslig eller kritisk? Noen refleksjoner rundt afrikansk kvinnerett. Et bokessay basert på Fareda Banda »Women, Law and Human Rights: An african Perspective

Oxford: Oxford University Press 2005

KRISTIN BERGOTA SANDVIK, cand.jur., S.J.D.-kandidat ved Harvard Law School

1 Innledning

Fareda Banda har med "Women, Law and Human Rights: An African Perspective« [Heretter: »An African Perspective«] skrevet en ambisiøs, vidtfavnende og sårt tiltrengt innføringsbok i afrikansk kvinnerett. Afrikansk kvinnerett er et akademisk felt i enorm vekst, med få gode forsøk på teoretisk og tematisk sammenfatning. Når Bandas bidrag skiller seg så klart ut kvalitetsmessig, er det både fordi fokuset på kjønn er gjennomgående, og fordi enkelte av de bøkene som fremstår med lovende titler enten er nokså generelle og formalerettslige, eller er symposier som spriker for mye til å representere et enhetlig kritisk prosjekt.¹ Dette bokessayet tar utgangspunktet i et knippe røde tråder hos Banda og knytter disse opp mot videre trender i afrikansk rettsfeminisme spesielt og tredje verden feminisme generelt. De siste tjue årene har det vært investert enorme ressurser i å skape »a culture of human rights« på det afrikanske kontinentet. Det vedvarende gapet mellom offisiell, verdensbankfinansiert retorikk og det afrikanske hverdagslivet får Banda til å stille spørsmål ved *hva* juridiske rettigheter har å si for kvinneliv. Hun er opptatt av at teoretiske diskusjoner må være relevante for den geografiske og sosial realiteten afrikanske kvinner lever i, og at dette krever både akademisk påpasselighet og større grad av teoretisk oppfinnsomhet.

1 Se International Law: Modern Feminist Perspectives (eds. Doris Buss & Ambreena Manji, Oxford: Hart Publishing, 2005); Engendering Human Rights Cultural and Socio-Economic Realities in Africa (eds. Obioma Nnaemeka & Joy Ezeilo, Palgrave Macmillan 2006); The Human Rights of Women: International Instruments and African Experiences (eds. Wolfgang Benedek, Esther Ki-saakey, & Gerd Oberlietner) London: Zed Books, 2002.

Kjønn har alltid vært et hovedmotiv i kolonialismes bestrebelser på å regulere og derved sivilisere Afrika. For den vestlige verden har det vært en sentralt anliggende å frelse den afrikanske kvinnen fra både seg selv, den afrikanske mannen og storfamilien. Det går en klar parallell mellom britenes forsøk på å regulere sedelighet, omskjæring, enkearv, medgifte og flerkoneri, og mange av dagens menneskerettighetskampanjer rettet mot de samme sosiale praksisene. Avviklingen av kolonistyret på 1960 og 1970-tallet, avledte en todelt akademisk reaksjon mot den manipulasjonen afrikanske tradisjonelle rettssystemer var blitt utsatt for. Vestlige forskere, ofte socialantropologer, var på faglig grunnlag skeptiske til kodifisering av sedvanerett og transplantasjon av europeiske rettsnormer.² En langt mer rasende kritikk var inspirert av Fanons anti-imperialisme og en mer eller mindre hjemmeproduisert Afrikansk elitemarxisme.³ Som så ofte i frigjøringskamper kom kjønn i andre rekke.⁴ På slutten av 1980-tallet og gjennom hele 1990-tallet, gjennomgikk mange statsforvaltninger i den tredje verden radikale reformprosesser. I et kjønnsperspektiv hadde disse donorstyrte prosessene to viktige konsekvenser: Mens den Afrikanske staten ble dekonstruert, og stadig mindre i stand til å ivareta sine innbyggers grunnleggende økonomiske og sosiale behov, ble den afrikanske kvinnen *rekonstruert* som liberalt rettighetssubjekt.

Fareda Banda er født i Zimbabwe, og arbeider nå ved SOAS (School of Oriental and African Studies) i London. De bitre erfaringene Bandas familie gjorde under Ian Smiths rhodesiske apartheidregime og opprørende møter med britisk rasisme har formet Bandas syn på viktigheten av å forstå kjønnsidentitet som »interseksjonert«. Da Banda oppdaget systematiske lønnsforskjeller mellom henne og dårligere kvalifiserte mannlige hvite kolleger, saksøkte hun sin arbeidsgiver for rase og kjønnsdiskriminering – og vant.⁵ Banda er opptatt av de subtile former for diskriminering som i dag forekommer i skjæringspunktet mellom rase og kjønn. Hennes tilnærming til det klassiske spørsmålet om hvorvidt retten

-
- 2 For en oversikt over denne utviklingen, se Sally Falk Moore, "Certainties undone : fifty turbulent years of legal anthropology, 1949-1999", *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 7 (2001): 95-116. Tilgjengelig på <http://www.dhdi.free.fr/recherches/theoriedroit/articles/sally.htm>
 - 3 Frans Fanon, *The Wretched of The Earth* (Grove Press (June 1965); Kwame Nkrumah, *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism* 1965 by Thomas Nelson & Sons, Ltd., London; Julius Nyerere.
 - 4 Dette var for eksempel tilfelle i ANC. Et nyhetsbrev fra 2005 observerer at:
»Feminist politics at one time were not widely accepted in the ANC, many even suggested that an emphasis on gender would be divisive or diversionary at a time when maximum unity was imperative. A struggle by the women inside the ANC and in society, with the support of President Oliver Tambo, finally forced the issue of gender onto the ANC's agenda during the late 1970s« ANC Today (Volume 5 No. 21, 27 May – 2 June 2005).
 - 5 Robert Verkaik, Law: A lesson in racism; Dr Fareda Banda was shocked to discover that her white peers at the School of Oriental and African Studies earned up to pounds 10,000 more. *Independent* (London, England); 5/17/2004.

kan bidra til fundamentalt å endre marginaliserte gruppers vilkår, er preget av erfaringsbasert skepsis.

Bandas prosjekt er todelt: I »An African Perspective« gir hun en innføring i klassiske debatter om kvinners menneskerettigheter, samtidig som hun forsøker å reise mer grunnleggende problemstillinger om akademisk idéproduksjon som global praksis. Gjennom ni kapitler, en herkulisk mengde fotnoter og en spektakulær bibliografi guider Banda oss gjennom materielle diskusjoner og normative dilemmaer relevante for afrikanske kvinners livsverden og rettsstilling. Samtidig forholder hun seg hele tiden til mer abstrakte spørsmål som gjelder spenningen mellom stat, lov og samfunn i afrikansk kontekst, og maktforholdet mellom nord og sør innen akademien. I innledningskapitlet lanserer Banda en kritikk av den vestlige feminisismens kolonisering av intellektuelle debatter i det globale sør. De to påfølgende kapitlene gir en oversikt over regulering og rammeverk. Kapittel to tar for seg ulike perspektiver på juss og rettssystemer i den afrikanske konteksten, så som konstruksjonen av sedvanerett, og forholdet til den postkoloniale staten. Deretter bruker Banda det neste kapitlet på å redegjøre for feministiske perspektiver i internasjonal rett, samt ulike regionale og globale institusjonelle rammeverk for å sikre kvinners rettigheter. Kapittel fire til seks ser på materielle debatter. Det fjerde kapitlet tar for seg forholdet mellom menneskerettigheter, og Bandas spesialfelt familierett, samt likestilling.⁶ Kjønnsbasert vold og reproduktive rettigheter er tema for kapittel fem, og »Female genital cutting«, menneskerettigheter og lovgivning i kapittel seks. Det syvende kapitlet tar utgangspunkt i en velkjent teoretisk debatt om menneskerettighetenes relativitet og kultur og går så over til å problematisere skiftende utviklingsparadigmers forhold til kjønn. Avslutningsvis reflekterer Banda over forholdet mellom akademien og den afrikanske konteksten.

Det vide perspektivet skissert her er også bokens svakhet. Den fremstår i noen grad som en smørbrøddliste over de klassiske temaene og ordskiftene i tredje verden feminisme. Mens Banda tidvis er til stede på en svært privat måte, hadde jeg ønsket meg at Banda hadde gått dypere inn i enkelte av diskusjonene, og tilkjennegitt egne betraktninger i større grad. Samtidig er bokens utforming et resultat av et meget bevisst valg hos Banda, og utgjør et forsøk på å rydde *bort* uttømte debatter og rydde *plass* for fremtidig akademisk diskurs. Debatten om kulturrelativisme og menneskerettigheter pågikk intenst gjennom

6 Typisk »Family Law Reform in Zimbabwe 1987 to the Present«, The International Survey of Family Law, ed. A Bainham pp. 543-562. Kluwer; 1998; »Meaningless Gestures? African Nations and the Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women«, in The Changing Family Forms and Family Law, ed(s). J Eekelaar/T Nhalpo, Hart Publishing; 1999; »Between a Rock and a Hard Place: Courts and Customary Law in Zimbabwe«, ed(s) The International Survey of Family Law 2002 Edition, Jordan Publishing (UK); 'Going it Alone: SADC and the Gender Debate', Journal of African Law, ed. A.Bainham, vol. 46(2) (2002 Edition Jordan Publishing UK.

store deler av åttiårene og vedvarte til godt utover nittitallet.⁷ Som Banda påpeker, så tok disse etter hvert polemiske øvelsene uforholdsmessig mye plass i en ung disiplin. Spørsmålet om kvinners rettigheter utgjør på mange måter kjernen i relativismedebatten, og de strategiske forsøkene på å fremstille kjønnspektiv som en akademisk suspekt praksis vedvarer i 2006.⁸ Banda viser oss her en måte å tilbakevise disse angrepene på, uten å bli fanget i meningsutvekslinger som har utgått på dato.

Litteraturen rundt internasjonale kvinnerettigheter har fortrinnsvis fokusert på »utviklingsproblemer«. Omskjæring, polygami, skilsmisser, jordrettigheter, arverettigheter og medgift er de klassiske temaene i denne sjangeren, ofte med en påtakelig vektlegging av det eksotiske. Etter hvert har konteksten blitt mer komplisert: Det er nå for eksempel mulig å lese om hvordan nigerianske elitefeministers kritikk av begravelsskikker påvirkes av personlig motvilje mot å måtte underkaste seg rurale sedvaner.⁹ Lenge var likevel oppgjøret med vestlig feministisk imperialisme et sentralt tema i afrikansk kvinneverett. At disse oppgjørende skjedde med teoretiske perspektiver importert fra vesten eller fra det asiatiske subkontinentet (subaltern studies), ble sjelden problematisert. »An African Perspective« signaliserer at denne klassiske arvekonflikten ikke lenger nødvendigvis kommer til å være en dominerende premissleverandør.¹⁰

Særlig to av Bandas metodiske grep er iøynefallende: For det første, hennes konsekvente bruk av afrikanske feminister og rettsteoretikere. For det andre, hennes bruk av *twil* som basis for teoriutvikling: Hvordan kan rettighetsbasert lovgivning endre samfunn hvor staten enten fremstår som et uttrykk for »the politics of the belly«¹¹ eller som så marginalisert, svak og irrelevant at innbyggerne er etterlatt i »spaces of abandonment«?¹² Denne type problematisering er et nyttig korrektiv til den klassiske rettsdogmatiske øvelse, så vel som den postmodernistiske rettighetsnihilismen eller den aktivistbaserte rettspositivisme som minner mistenkelig om misjonsvirksomhet. I en ny bok påpeker den amerikanske jussprofessoren Janet Halley at feministene nå har fått rettsmakt både på den amerikanske

7 Se Banda kapittel 7. se også Richard A. Wilson, *Afterword to »Anthropology and Human Rights in a New Key«: The Social Life of Human Rights*, American Anthropologist, Vol. 108, No. 1, March 2006, s.77.

8 Se Esther Kisaakye om den fastlåste ugandiske fastlåste debatten om lovgivning som omhandler vold i hjemmet, og de beskyldningene som rettes mot forkjemperne for loven. Esther Kisaakye, *Reflections on the Contribution of Georgetown's International Women's Human Rights Clinic to Advancing the Protection of Women's Human Rights in Uganda & Tanzania*, The Georgetown Journal of Gender and the Law, Volume VII *Special Issue* 2006.

9 Se Sally Engle Merry, *Human Rights and Gender Violence: Translating International Law into Local Justice* (Chicago Series in Law and Society, University Of Chicago Press 2005).

10 Brenda Cossman, *Turning the Gaze Back on Itself: Comparative Law, Feminist Legal Studies, and the Postcolonial Project*, 2 Utah Law Review, 1997.

11 Jean-Francois Bayart, *The State in Africa: The Politics of the Belly*, (Longman Group 1993)

12 Filip De Boeck, *Beyond the Grave: Death, Body and Memory in Postcolonial Zaire/Congo--*, i *Postcolonial Identities in Africa* (eds. Richard Werbner & Terence Ranger, ZED Books 1998.)

og den internasjonale arena, og at det derfor kanskje er på tide å »take a break from feminism« for å reflektere over hva denne makten betyr for et prosjekt som i utgangspunktet sto i radikal opposisjon til det bestående. Halleys argument er at feministisk teori ikke gir oss gode nok briller til å se kvinners livsverden på en tilstrekkelig kritisk måte. Dette hindrer oss i å forstå »what law really does in a complex society«. ¹³ Selv om denne programmerklæringen sett fra sør muligens vil bli oppfattet som både kuriøs og noe luksuriøs, så deler Halley og Banda et kritisk premiss: Banda tar opp forholdet mellom feminisme og lokal elitisme, og påpeker at afrikanske feminister også har blinde flekker i forhold til marginaliserte grupper. Dette er en svært betimelig betraktning. Ideologisk kritikk av vesten har ofte noe vikarierende motiver, og den afrikanske statsfeminismen, ikke sjelden representert ved den tidvis groteske besetningen av presidentfruer, er en problematisk akademisk støtrelse. Jeg skulle imidlertid ønske at Banda ikke hadde ventet til bokens to siste sider med å tenke høyt om utfordringene knyttet til å »Expanding the feminist project in Africa«.

»An African Perspective« er en verdifull og aktuell ressursbok. Veksten i det afrikanske menneskerettighetsrammeverket, og den institusjonaliseringen og effektiviseringen av afrikansk samarbeid som har funnet med AU og NEPAD, vil prege utviklingen av regionale rettstradisjoner. ¹⁴ For Rætfærd's lesere er den kanskje viktigste konklusjonen fra Bandas bok at det finnes alternativer til både postmodernistiske eksesser og formalrettslige pliktløp: Banda står i en gryende tradisjon av afrikanske rettsteoretikere som er mer opp-tatt av å gå opp egne stier. Mens afrikansk kvinnerett nok er henvist til den Wallersteinske periferien ¹⁵, viser Banda at denne typen rolletildelinger simpelthen nå opphører å være et teoretisk hovedanliggende. ¹⁶

Forfatteropplysninger

Kristin Bergtora Sandvik skriver en avhandling i rettsantropologi med arbeidstittel: »The International Law in Everyday Life: Humanitarians, Urban Refugees and Third-country Resettlement«.

13 Janet Halley, *Split Decisions: How and Why to Take a Break from Feminism*. Harvard University press 2006. Halley føyer seg med dette inn i voksende litteratur som er kritisk til identitetspolitikk.

14 Rachel Murray, *Human Rights in Africa: From the OAU to the African Union*, Cambridge University Press, 2004; »Developments in the African Human Rights System 2003-2004«, *Human Rights Law Review*, 2006.

15 Immanuel Wallerstein, *World-Systems Analysis: An Introduction* (Duke University Press, 2004).

16 Takk til Ingunn Ikdahl for kritiske innspill.